

Οἱ ἐπίσκοποι Πάφου Βασίλειος Κίνναμος
καὶ Βάκχος, προστάτες τῆς Μονῆς
Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου

Σταύρου Γ. Γεωργίου*

Εἶναι γνωστὴ ἡ σχέση τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου μὲ μέλη τῆς ἑλληνικῆς ἀριστοκρατίας καὶ ὑψηλόβαθμους ἐκκλησιαστικούς ἀνδρες τῆς Κύπρου, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται καὶ οἱ δύο γνωστοὶ ἐπίσκοποι Πάφου στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνα Βασίλειος Κίνναμος, γόνος προφανῶς τῆς βυζαντινῆς οἰκογένειας τῶν Κιννάμων¹, καὶ Βάκχος, γνωστὸς καὶ γιὰ τὴν ἀνάμειξή

* Ὁ Σταῦρος Γ. Γεωργίου εἶναι διδάκτωρ Βυζαντινῆς καὶ Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Γιὰ τὸν Βασίλειο Κίνναμο βλ. L. Petit, «Vie et ouvrages de Néophyte le Reclus», *Échos d'Orient* 2 (1898-1899), σσ. 257-268, εἰδικώτερα σσ. 259, 261-262· V. Laurent, «Le Typicon monastique de Néophyte le Reclus. Nombre et dates de ses recensions», *Revue des Études Byzantines* 7 (1949), σσ. 52-55, εἰδικώτερα σσ. 53, 54-55· C. Mango - E. J. W. Hawkins, «The Hermitage of St. Neophytos and Its Wall Paintings», *Dumbarton Oaks Papers* 20 (1966), σσ. 119-206, εἰδικώτερα σσ. 124, 205-206 καὶ εἰκ. 123· W. H. Rudt de Collenberg, «L'empereur Isaac de Chypre et sa fille (1155-1207)», *Byzantion* 38 (1968), σσ. 123-177 (= *Familles de l'Orient latin XIIIe-XIVe siècles*, Variorum Reprints, London 1983, ἀρ. I), εἰδικώτερα σσ. 152-153· Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, *Κυπριακὰ Τυπικά*, [Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Πηγαὶ καὶ Μελέται τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας, II], Λευκωσία 1969 (ἀνατ. 2001, στὴν ἴδια σειρά, ἀρ. XXXVII), σσ. 7*, 12*-14*, 18*· C. Mango, «Chypre carrefour du monde byzantin», στό: *XVe Congrès International d'Études Byzantines, Rapports et co-rapports*, τόμ. V: *Chypre dans le monde byzantin*, μέρ. 5: *Chypre carrefour du monde byzantin*, Athènes 1976, σσ. 1-13 (= *Byzantium and its Image, History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage*, Variorum Reprints, London 1984, ἀρ. XVII), εἰδικώτερα σσ. 8, 9· Β. Ἐγγλεζάκης, «Ἡ εἰς τοὺς κανόνας τῶν δεσποτικῶν ἐορτῶν ἐρμηνεία τοῦ ὁσίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου», *Ἀπόστολος Βαρνάβας* 39 (1978), σσ. 367-375, εἰδικώτερα σ. 371 (= *Εἴκοσι μελέται διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κύπρου (4ος ἔως 20ὸς αἰῶν)*, Ἀθήνα 1996, σσ. 153-163 [ἀρ. 6], εἰδικώτερα σ. 158)· ὁ ἴδιος, «Ὁ ὁσῖος Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐν Κύπρῳ Φραγκοκρατίας», *Ἐπετηρὶς*

του στα δογματικά ζητήματα της περιόδου². Στην παρούσα έργασια

τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν 10 (1979-1980), σσ. 31-83, ειδικώτερα σσ. 35, 37, 63-64 (= *Εἴκοσι μελέται, ὅ.π.*, σσ. 229-296 [ἀρ. 9], ειδικώτερα σσ. 234, 236, 271) ὁ ἴδιος, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου μέσα στὴν ὀρθόδοξη Αὐτοκρατορία (330-1191 μ.Χ.)», στό: *Εἴκοσι μελέται, ὅ.π.*, σσ. 71-104 (ἀρ. 2), ειδικώτερα σ. 90· Elisabeth Malamut, *Les îles de l'empire byzantin, VIIIe-XIIIe siècles*, [Byzantina Sorbonensia, 8], τόμ. I-II, Paris 1988, τόμ. I, σ. 371, τόμ. II, σσ. 479-480, 512, 513· Catia Galatariotou, "The Bishop and the Hermit: Church Patronage in Action in Twelfth-Century Cyprus", *Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν* 18 (1991) (= *Αφιέρωμα στὸν Jean Richard*), σσ. 85-103· ἡ ἴδια, *The Making of a Saint. The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge 1991 (ἀνατ. 2004), σσ. 15, 46, 159, 168-169, 172, 175 σημ. 41· J.-Cl. Cheynet, «Chypre à la veille de la conquête franque», στό: *Actes du Colloque "Les Lusignans et l'Outre Mer"*, Poitiers-Lusignan 20-24 octobre 1993, Poitiers 1993, σσ. 67-77, ειδικώτερα σ. 73· K. N. Κωνσταντινίδης, «Ἡ Τυπικὴ Διαθήκη τῆς Ἐγκλείστρας τοῦ ἁγίου Νεοφύτου. Μία ἱστορικὴ ἀνάγνωση», στό: *Κυπριακὸς μοναχισμὸς. Συνεδριακὴ αἴθουσα τοῦ Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, 9-11 Νοεμβρίου 1996*, Λευκωσία 1999 (= *Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου* 4 [1999]), σσ. 357-372, ειδικώτερα σσ. 362-363 καὶ σημ. 24, 365· ὁ ἴδιος, «Ἡ παιδεία καὶ τὰ γράμματα στὴ βυζαντινὴ Κύπρου», στό: Θ. Παπαδόπουλλος (ἐκδ.), *Ἱστορία τῆς Κύπρου*, τόμ. Γ': *Βυζαντινὴ Κύπρος*, Λευκωσία 2005, σσ. 413-463 (κεφ. Γ'), ειδικώτερα σσ. 420 καὶ σημ. 17, 422 σημ. 21· T. C. Papacostas, *Byzantine Cyprus. The Testimony of its Churches, 650-1200*, τόμ. I-III, Oxford 1999, τόμ. I, σσ. 107, 194, 202, 203-204· Αἰκατερίνη Ἀσδραχᾶ, «Ἡ Κύπρος ὑπὸ τοὺς Κομνηνοὺς (B')», στό: Θ. Παπαδόπουλλος (ἐκδ.), *Ἱστορία τῆς Κύπρου*, Γ', ὅ.π., σσ. 349-412 (κεφ. Θ'), ειδικώτερα σ. 408 καὶ σημ. 156· Στ. Γ. Γεωργίου, «Μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς Κύπρου κατὰ τὴν περίοδο τῶν Κομνηνῶν (1081-1185)», *Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν* 33 (2007), σσ. 21-75, ειδικώτερα σσ. 26-27 καὶ σημ. 12.

2. Γιὰ τὸν Βάχχο βλ. L. Petit, «Vie et ouvrages», ὅ.π., σ. 262· M. Jugie, «Un opusculé inédit de Néophyte le Reclus sur l'incorruptibilité du corps du Christ dans l'Eucharistie», *Revue des Études Byzantines* 7 (1949), σσ. 1-11, ειδικώτερα σσ. 2-3, 5, σημ. 5, 11 καὶ σημ. 1· V. Laurent, «Typicon monastique», ὅ.π., σσ. 54-55· H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, [Byzantinische Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, XII. 2. 1], München 1959, σ. 654· K. Χατζηψάλτης, «Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου καὶ τὸ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀρχομένου τοῦ ΙΓ' μ.Χ. αἰῶνος. Συνοδικὴ πρᾶξις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σχετικῶς πρὸς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Ἡσαΐου», *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 28 (1964), σσ. 135-168, ειδικώτερα σσ. 148-151· Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, *Κυπριακὰ Τυπικά, ὅ.π.*, σσ. 12*-14*, 18*· Β. Ἐγγλεζάκης, «Ἵσιος Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος», ὅ.π., σσ. 37, 53, 64 (= *Εἴκοσι μελέται, ὅ.π.*, σσ. 236, 256, 271)· Β. Κατσαρός, *Ἰωάννης Κασταμονίτης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του*, [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, 22], Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 101-102· Elisabeth Malamut, *Iles II, ὅ.π.*, σ. 512· V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, [Le Patriarcat byzantin. Recherches de Diplomatie, d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques publiées par

ἐξετάζουμε τὶς σωζόμενες μαρτυρίες γιὰ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἔτη ἀρχιερατείας τους.

Ὁ Βασίλειος Κίνναμος ἦταν, ὅπως σημειώσαμε, γόνος προφανῶς τῆς βυζαντινῆς οἰκογένειας τῶν Κιννάμων. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως τὴ σχέση του μὲ τὰ ἄλλα γνωστὰ μέλη τῆς οἰκογένειας καὶ κυρίως μὲ τὸν ἱστορικὸ τῆς περιόδου Ἰωάννη Κίνναμο³. Ἐνα μολυβδόβουλλο μὲ τὸ ὄνομα Βασίλειος Κίνναμος, ποὺ ἀπόκειται στὴ συλλογὴ τοῦ Dumbarton Oaks Center (BZS.1947.2.1375), εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἀνήκε σὲ αὐτόν⁴, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μολυβδόβουλλο ἐνὸς ὁμωνύμου ἀπὸ τὴν ἴδια συλλογὴ (BZS.1955.1.4002) χρονολογεῖται τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα⁵.

l'Institut Français d'Études Byzantines (Paris), Série I], τόμ. I: *Les actes des patriarches*, τεύχ. II-III: *Les registes de 715 à 1206*, β΄ ἔκδ. ἀναθεωρημένη καὶ διορθωμένη ἀπὸ τὸν J. Darrouzès, Paris 1989 (α΄ ἔκδ. σὲ δύο τόμους Kadiköy - Paris 1936-1947), ἀρ. 1192c· Catia Galatariotou, *Making...*, ὁ.π., σσ. 168, 215, 269· Β. Χριστοφορίδης, «Ἐνα ἀνέκδοτο “Σημείωμα” περὶ τοῦ φθαρτοῦ ἢ ἀφθάρτου τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς θείας Εὐχαριστίας», *Επιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Νέα σειρά, Τμῆμα Θεολογίας 8 (1998) (= *Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν Ὁμότιμο Καθηγητὴ Ἀντώνιο-Αἰμίλιο Ταχιάο*), σσ. 415-424, εἰδικώτερα σσ. 417-418, 419-421· Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, «Τυπικὴ Διαθήκη», ὁ.π., σ. 365· Στ. Γ. Γεωργίου, «Μερικὲς παρατηρήσεις», ὁ.π., σσ. 26-28 καὶ σημ. 13.

3. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Κιννάμων βλ. E. Trapp κ.ἄ., *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik, I, 1-12], τεύχ. 1-12, Wien 1976-1994, τεύχ. 5, ἀρ. 11716-11728· I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, τόμ. I-III/1-2, Sofia 2003-2009, τόμ. II, σσ. 209-210 (ἀρ. 311). Γιὰ τὸν Ἰωάννη Κίνναμο βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, «Τὸ ἐπεισόδιο στὴ Μεταβολή. Ἐνα ἀσαφὲς χωρίο τοῦ Ἰωάννη Κιννάμου (ἔκδ. Βόννης, σσ. 127. 21-128. 23)», *Βυζαντιακά* 33 (2016), σσ. 191-211· Ἀ. Δελέογλου, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννου Κιννάμου*, Σέρρες 2016, σσ. 12 κ.ἑ., μὲ ἀναφορὰ στὴ βιβλιογραφία.

4. Τὸ μολυβδόβουλλο ἔχει ἐκδοθεῖ, μὲ διάφορες προτάσεις γιὰ τὴ χρονολόγησή του, ἀπὸ διάφορους ἐρευνητές. Γιὰ τὴν τελευταία ἔκδοση βλ. Alexandra-Kyriaki Wassiliou-Seibt, *Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden*, μέρ. 1: *Einleitung, Siegellegenden von Alpha bis inklusive My*, [Wiener Byzantinistische Studien, 28/1], Wien 2011, σσ. 214-215, ἀρ. 419 (δεύτερο ἕμισυ τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνα): *Γραφὰ[ς] σφραγ[ί]ζω / [Κ]ιν(ν)άμου Βασιλείου*. Γιὰ τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις βλ. V. Laurent, *Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine*, [Archives de l'Orient Chrétien, 2], Bucarest - ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 211, ἀρ. 605 (ΙΑ΄-ΙΒ΄ αἰῶνας) (= *Ἑλληνικά* 7 [1934], σσ. 277-300, εἰδικώτερα σ. 282)· I. Jordanov, *Corpus* II, ὁ.π., σ. 209 (ἀρ. 311) (τέλη τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνα). Βλ. καὶ C. Mango - E. J. W. Hawkins, “Hermitage”, ὁ.π., σ. 205 καὶ εἰκ. 123.

5. Τὸ μολυβδόβουλλο ἔχει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: [ἸΟ ἄ(γιος) Ἰω(άννης) ὁ] Πρ(όδρο)μ(ος) / + Σφραγίς Κινάμου Βασιλείου τυγχάνω.

Για την αρχή της αρχιερατείας του Βασιλείου Κιννάμου μάς πληροφορεί ο Άγιος Νεόφυτος στη δεύτερη και σωζόμενη σήμερα *Τυπικήν διαθήκην*, που ως γνωστόν επικυρώθηκε στις 9 Μαΐου 1214⁶. Στο κεφάλαιο ε', με τον τίτλο: *Περί της οικόδομης της Έγκλειστρας και περί του επισκόπου <Κιννάμου> και τινα μυστικά*, γράφει πρώτα για τον χρόνο της εγκαταβίωσής του στην Έγκλειστρα: «*Ἐν ἔτει ἑξακισχιλιοστῶ ἑξακοσιοστῶ ἑξηκοστῶ ἑβδόμῳ, ἰνδικτιῶνος ἑβδόμης, μηνὶ Ἰουνίῳ εἰκοστῇ τετάρτῃ, ἐν τῇ γεννήσει τοῦ τιμίου Προδρόμου, εἰς τὸ ῥηθὲν σπήλαιον προσφοιτήσας ἦν ἐτῶν πέντε καὶ εἴκοσι· ἀνίχνευον δὲ τοῦ τόπου τὸ ἥσυχον μέχρι καὶ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός*»⁷. Πιὸ κάτω ἀναφέρεται στὴ γνωριμία του με τὸν Βασίλειο Κίνναμο κατὰ τὸ ἑβδομο ἔτος τῆς παραμονῆς του στὴν Έγκλειστρα, δίνοντας καὶ τὴ σημαντικὴ πληροφορία ὅτι κατὰ τοὺς προηγούμενους χρόνους ἡ ἐπισκοπὴ Πάφου ἐχῆρευε ἐπισκόπου: «*Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Παφίων ἐχῆρευεν ἐκκλησία καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ ἔτει τῆς ἐν τῇ Έγκλειστρα μου παροικίας συνάπτεται ἀνδρὶ τῷ μακαρίῳ ἐκείνῳ Βασιλείῳ τῷ Κιννάμῳ*»⁸. Ἦταν ὁ Βασίλειος Κίνναμος ποὺ μετὰ ἀπὸ τετραετὴ προσπάθεια ἔπεισε τὸν Άγιο Νεόφυτο νὰ χειροτονηθεῖ πρεσβύτερος καὶ νὰ λάβει μαθητὴ, ἀφοῦ με σιγίλλιον παρεχώρησε τὸ ἀναγκαῖο σιτηρέσιον: «*Εὐνοίαν δὲ καὶ πίστιν ὅ τι πολλὴν θεοδηγήτως πρὸς τὴν ἐμὴν ἐνδειξάμενος ταπεινότητα οὐκ ἐπαύσατο ἐπὶ τετραετίαν ὅλην ἐρεθίζων με πῆ μὲν αὐτὸς προσφοιτῶν, πῆ δὲ διὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ παραινῶν, ἄχρις οὗ εἰς τὸν τῆς ἱερωσύνης ζυγὸν κατεζεύγησέ με καὶ μαθητὴν σύνοικον ἔχειν ἀνέπεισε γράψας διὰ σιγίλλιου καὶ τὸ ἀροῦν σιτηρέσιον*»⁹.

6. Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλειστου τυπικὴ σὺν Θεῷ διαθήκη περὶ τῆς ἰδίας Έγκλειστρας, νήσου Κύπρου τῆς Παφηνῶν ἐπαρχίας, τῆς καὶ νέας Σιών ἐπονομασθείσης, ἧτοι ἐξ εὐδοκίας Θεοῦ σκοπευτήριον ἔνθεν, ἐκδ. Ἰ. Ἐ. Στεφανῆς, «Άγίου Νεοφύτου τοῦ Έγκλειστου Τυπικὴ Διαθήκη», στό: Άγίου Νεοφύτου τοῦ Έγκλειστου Συγγράμματα, τόμ. Β', Πάφος 1998, σσ. 1-69, εἰδικώτερα σ. 69, 4-8. Βλ. καὶ C. N. Constantinides - R. Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the Year 1570*, [Dumbarton Oaks Studies, XXX / Cyprus Research Centre, Texts and Studies of the History of Cyprus, XVIII], Washington, D. C. - Nicosia 1993, σ. 116 (ἀρ. 18).

7. Νεόφυτος ὁ Έγκλειστος, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 33, 3-7 (κεφ. 5: *Περί τῆς οικόδομης τῆς Έγκλειστρας καὶ περί τοῦ επισκόπου <Κιννάμου> καὶ τινα μυστικά*).

8. Νεόφυτος ὁ Έγκλειστος, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 34, 4-7.

9. Νεόφυτος ὁ Έγκλειστος, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 34, 7-13.

Ὁ Ἅγιος Νεόφυτος κατέφυγε λοιπὸν στὸ σπήλαιο τῆς Ἐγκλείστρας στὶς 24 Ἰουνίου τοῦ ἔτους 6667 ἀπὸ Κτίσεως Κόσμου, δηλαδὴ τοῦ ἔτους 1159 μ.Χ. Ἑπτὰ χρόνια μετὰ, τὸ 1166, ὁ Βασίλειος Κίνναμος ἔγινε ἐπίσκοπος Πάφου, ἔπειτα ἀπὸ χηρεία τῆς ἐπισκοπῆς ἀρκετῶν χρόνων. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, δηλαδὴ τὸ 1170, ὁ Ἅγιος Νεόφυτος χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καὶ ἔλαβε μαθητὴ, ἀφοῦ ὁ Βασίλειος Κίνναμος χρειάστηκε ἀπὸ τὸ 1166 τέσσερα χρόνια γιὰ νὰ τὸν πείσει. Οἱ χρονολογίες αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀναφορὰ τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου, ὅπου γράφει ὅτι δέχθηκε μαθητὴ ἔνδεκα ἔτη μετὰ ἀπὸ τὸν ἐγκλεισμό του, δηλαδὴ τὸ 1170: «Ὁτου χάριν καὶ τι μικρὸν τριγχίον ἐκ προοιμίων δομησάμενος κατὰ τὸ ἀκρόρημνον, αὐτὸ καὶ μόνον ἦν ἕως ἔνδεκα χρόνους, καὶ οὐδὲν πλέον ἐβουλόμην οἰκοδομῆσαι οὐδὲ μαθητοῦ δέξασθαι συναυλίαν»¹⁰.

Ἡ δευτέρα ἀναφορὰ τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου στὸν Βασίλειο Κίνναμο ἀφορᾷ τὴν ἐπικύρωση τῆς ἀπολεσθείσας σήμερα πρώτης *Τυπικῆς διαθήκης*, τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς ὁποίας διατηρήθηκε στὸ κεφάλαιο κβ' τῆς δευτέρας *Τυπικῆς διαθήκης*, μὲ τὸν τίτλο: *Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Κιννάμου ἐπικυρωτικὸν τῆς διατάξεως καὶ ὑπογραφή τοῦ ἐπισκόπου Βάχχου*. Ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου δυστυχῶς ἔχει ἀπολεσθεῖ, ἐνῶ στὸ τέλος, ὅπου ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐπισκόπου, δὲν ἀναφέρεται τὸ ἔτος: «Ταῦτα ἔγραψα οἰκείᾳ χειρὶ ἐνώπιον συνέδρων πολλῶν μετὰ θάρσους ὅ τι πολλοῦ καὶ ὡς τὰ περὶ τοῦ ῥηθέντος ἐγκλείστου καλῶς ἐπιστάμενος ἐπεκύρωσα τὴν τυπικὴν ταύτην διάταξιν αὐτοῦ μηνὶ Ἰαννουαρίῳ ἕκτη, ἰνδικτιῶνος ὀγδόης, Ὁ ἐλέω Θεοῦ εὐτελῆς ἐπίσκοπος Πάφου Βασίλειος»¹¹.

Ὅγδὴ ἰνδικτιῶνα μετὰ ἀπὸ τὸ ἔτος 1166 ἔχουμε τὰ ἔτη 1175, 1190 καὶ 1205¹². Τὸ ἔτος 1205 πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἀφοῦ στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ ΙΒ' αἰῶνα ἀπαντᾷ, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ὡς ἐπίσκοπος Πάφου ὁ Βάχχος. Τὸ ἔτος 1175 πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι ἡ πρώτη *Τυπικὴ διαθήκη* ἐγράφη πιθανώτερα τὸ

10. Νεόφυτος ὁ Ἐγκλείστος, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 50, 5-8 (κεφ. 20: *Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἐγκλείστρᾳ κτισμάτων καὶ ἀνατεθέντων Θεῷ καὶ περὶ ναοῦ*).

11. Νεόφυτος ὁ Ἐγκλείστος, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 53, 9-13 (κεφ. 22: *Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Κιννάμου ἐπικυρωτικὸν τῆς διατάξεως καὶ ὑπογραφή τοῦ ἐπισκόπου Βάχχου*).

12. V. Grumel, *Traité d'études byzantines. I. La chronologie*, [Bibliothèque byzantine], Paris 1958, σσ. 257-258.

1177. Ὁ Ἅγιος Νεόφυτος χρονολογεῖ τὴ σύνταξη τῆς πρώτης *Τυπικῆς διαθήκης* ὀκτώ ἔτη μετὰ ἀπὸ τὸν ἐγκλεισμό του, δηλαδή τὸ 1167: «Ἀγαθὸν ὑπέριον παντὸς ἀγαθοῦ Θεοῦ φόβος καὶ μνήμη θανάτου οὗ τὸ κλεπτικὸν καὶ παράβυστον ἐκθαμβούμενος ἔγωγε μετὰ ἔτη +ὀκτώ+ τῆς ἐν τῇ ἐγκλείστρα καθεύξεώς μου διεθέμην, καθὼς με ὁ καιρὸς ἐκεῖνος προσαπήτει διαθέσθαι»¹³. Ὁ L. Petit ὑπεστήριξε ὅτι αὐτὴ ἢ χρονολόγησι ὀφείλεται σὲ λάθος, ἀφοῦ ὁ Ἅγιος Νεόφυτος ξεκίνησε τὴ δευτέρη καθεύξή του καὶ ἔλαβε μαθητὴ τὸ 1170¹⁴. Ὁ ἴδιος θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἅγιος Νεόφυτος ἔγραψε ὀκτώ ἀντὶ δεκαοκτώ καὶ ἔτσι πρότεινε τὸ ἔτος 1177 ὡς ἔτος συντάξεως τῆς πρώτης *Τυπικῆς διαθήκης*¹⁵. Ὁ V. Laurent δέχεται ὡς ὀρθὴ τὴ γραφὴ ὀκτώ, ὑπολογίζει ὅμως ἀπὸ τὸ ἔτος 1170 καὶ ἔτσι προτείνει τὸ ἔτος 1178 ὡς ἔτος συντάξεως τῆς πρώτης *Τυπικῆς διαθήκης*¹⁶. Ἀντίθετα μὲ τοὺς παραπάνω, ὁ Ἰ. Ἐ. Στεφαννῆς ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: Γιατί δεκαοκτώ καὶ ὄχι εἴκοσι ὀκτώ, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μία ὀδηγεῖ στὴν ἐλαχιστοποίηση τοῦ ὑποθετικοῦ διαστήματος ποὺ μεσολαμβάνει ἀνάμεσα στὴ σύνταξη τοῦ κειμένου καὶ τὴν ἐπικύρωσή του ἀπὸ τὸν Βασίλειο Κίνναμο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπεκτείνει ἀπὸ ἑπτὰ σὲ δεκαεπτὰ ἔτη τὸν χρόνο ποὺ θὰ ἀπαιτήθηκε γιὰ τὴ σταδιακὴ ἐξέλιξη

13. Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 27, 13-16 (κεφ. 1: *Περὶ τῆς ἀμείψεως τῆς διατάξεως*).

14. L. Petit, «Vie et ouvrages», ὁ.π., σσ. 259-260.

15. L. Petit, «Vie et ouvrages», ὁ.π., σ. 260. Τὴν ἄποψη γιὰ τὴ χρονολόγησι τῆς πρώτης *Τυπικῆς διαθήκης* τὸ 1177 ὑποστηρίζουν καὶ οἱ Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, *Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ Ἐγκλείστου Τυπικῆς σὺν Θεῷ Διαθήκης*. *Laing MS III 811 τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐδιμβούργου*, ἐν Λάρνακι 1952, σσ. δ'-η' ὁ ἴδιος, *Κυπριακὰ Τυπικά*, ὁ.π. σσ. 10*-12*. Β. Ἐγγλεζάκης, «Ὅσιος Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος», ὁ.π., σ. 61 (= *Εἴκοσι μελέται*, ὁ.π. σ. 268). Catia Galatariotou, *Making*, ὁ.π., σ. 16' ἡ ἴδια, «Neophytos: Testamentary Rule of Neophytos for the Hermitage of the Holy Cross near Ktima in Cyprus», στό: J. Thomas - A. Constantinides Hero (ἐκδ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, [Dumbarton Oaks Studies, XXXV], τόμ. IV, Washington, D. C. 2000, σσ. 1338-1373 (ἀρ. 45), ειδικώτερα σσ. 1338 καὶ σμμ. 1 (ἡ σμμ. στή σ. 1346), 1340. C. N. Constantinides - R. Browning, *Dated Greek Manuscripts*, ὁ.π., σ. 116 (ἀρ. 18). Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, «Τυπικὴ Διαθήκη», ὁ.π., σ. 363. Βλ. καὶ H. Delehaye, «Saints de Chypre», *Analecta Bollandiana* 26 (1907), σσ. 161-301, ειδικώτερα σ. 275. C. Mango - E. J. W. Hawkins, «Hermitage», ὁ.π., σ. 124. Κ. Κωνσταντινίδης, «Παιδεία καὶ γράμματα», ὁ.π., σ. 445, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ἅγιος Νεόφυτος ἔγραψε τὴν πρώτη *Τυπικὴν διαθήκην* πιθανὸν τὸ 1177.

16. V. Laurent, «Typicon monastique», ὁ.π., σ. 53.

σὲ μονὴ τοῦ ἀρχικοῦ ἀσκητηρίου¹⁷; Πιὸ πρόσφατα, μὲ μία διαφορετικὴ θεώρηση τῶν δεδομένων, ὁ Α. Β. Γλάρος χρονολογεῖ τὴ σύνταξη τῆς πρώτης *Τυπικῆς διαθήκης* τὸ 1175¹⁸.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ Βασίλειος Κίνναμος ἐπεκύρωσε τὴν πρώτη *Τυπικὴ διαθήκη* στὶς 6 Ἰανουαρίου 1190. Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία μὲ βεβαιότητα χρονολογημένη ἀναφορά του στὶς πηγές.

Ἡ ἐπόμενη χρονολογικὰ πηγὴ, ποὺ ἀφορᾷ ἐπίσκοπο Πάφου, εἶναι ἓνα βασιλικὸν γράμμα τοῦ αὐτοκράτορα Ἰσαακίου Β΄ Ἀγγέλου (1185-1195, 1203-1204) πρὸς τοὺς ἄρχοντες καὶ τὸν λαὸ τῆς Γένοβας, ποὺ χρονολογεῖται τὸν Νοέμβριο τοῦ 1192¹⁹. Στὸ γράμμα αὐτὸ γίνεται

17. Ἰ. Ἐ. Στεφανῆς, «Τυπικὴ Διαθήκη», ὀ.π., σσ. 7-9.

18. Α. Β. Γλάρος, «Ὁ ἅγιος Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος καὶ ἡ “Τυπικὴ Διαθήκη” του», στό: *Πρακτικὰ Ἀ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἁγίου Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος, Ἱστορία – Θεολογία – Πολιτισμός*, 22-26 Ἀπριλίου 2009, [Ἑγκλειστριώτικα Ἀνάλεκτα, 1], Πάφος 2010, σσ. 337-356· ὁ ἴδιος, *Ὁ ἅγιος Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος καὶ ἡ Τυπικὴ Διαθήκη του*, [Ἑλληνικὴ Γραμματεία / Ἡρόδοτος], τόμ. Α΄, Ἀθήνα 2013, σσ. 215-224.

19. Α. Sanguineti - G. Bertolotto, «Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll’Impero bizantino», *Atti della Società Ligure di Storia Patria* 28/2 (1897), σσ. 337-573, ἄρ. XII (Νοέμβριος τοῦ 1192), σσ. 448, 1-451, 10 (= Fr. Miklosich - I. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τόμ. III: *Acta et diplomata graeca. Res graecas italiasque illustrantia e tabulariis anconitano florentino melitensi taurinensi veneto vindobonensi sumptus praebente caesarea scientiarum academia*, Vindobonae 1865 [ἀνατ. Athens 1996], ἄρ. VI [Νοέμβριος τοῦ 1192], σσ. 37, 1-40, 13). Γιὰ τὸ ἔγγραφο βλ. καὶ G. Müller, *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll’Oriente cristiano e coi Turchi fino all’anno MDXXXI*, [Documenti degli archivi toscani pubblicati per cura della R. Soprintendenza generale agli archivi medesimi], In Firenze 1879 (ἀνατ. Cambridge 2014), σ. 429 (ἄρ. XLI). Γιὰ λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἐγγράφου βλ. Α. Sanguineti - G. Bertolotto, «Nuova serie», ὀ.π., σσ. 451, 1-453, 33· Cesare Imperiale di Sant’Angelo, *Codice Diplomatico della Repubblica di Genova dal MCLXIII al MCLXXXX*, [R. Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, Fonti per la storia d’Italia, 77, 79, 89], τόμ. I-III, Roma 1936-1942 (ἀνατ. Torino 1969), τόμ. III, ἄρ. 25 (Νοέμβριος τοῦ 1192), σσ. 79, 1-81, 28. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*, τόμ. I-II, Leipzig 1885-1886, τόμ. I, σσ. 232-234· C. Manfroni, «Le relazioni fra Genova, l’impero bizantino e i Turchi», *Atti della Società Ligure di Storia Patria* 28/3 (1898), σσ. 575-858, ειδικώτερα σ. 639· A. Schaubе, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge*, [Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte, Abteilung III: Verfassung, Recht, Wirtschaft], München - Berlin 1906, σσ. 250-251· J. K. Fotheringham, “Genoa and the Fourth Crusade”, *The English Historical Review* 25 (1910), σσ. 26-57, ειδικώτερα σσ. 28-29· Ch. M. Brand, “The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade”, *Speculum* 37

ἀναφορὰ σὲ ἓνα γενουατικὸ πλοῖο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Γουλιέλμο Γκράσσο (Guglielmo Grasso), τὸ ὁποῖο, μὲ τὴ σύμπραξη καὶ ἑνὸς πιζανικοῦ πλοίου, εἶχε πλούσια πειρατικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Τὸ πλοῖο πρῶτα ἐπιτέθηκε στὸ λιμάνι τῆς Ρόδου²⁰. Στὴ συνέχεια κατέλαβε μὲ τέχνασμα βενετικὰ πλοῖα ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου, μεταφέροντας Βυζαντινοὺς πρέσβεις (ἀποκρισιαρίους) ἀλλὰ καὶ πρέσβεις τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου Σαλαδίνου (Salāh ad-Dīn Yūsuf ibn Ayyūb, 1171-1193) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα²¹. Κατόπιν ἐπιτέθηκε σὲ ἓνα λομβαρδικὸ πλοῖο «εἰς τὰ μέρη τῆς Κύπρου ἀπερχομένω», ποὺ μετέφερε Βυζαντινοὺς πρέσβεις, τὸν «θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Πάφου καὶ πρόεδρον τῶν πρωτοσυγκέλλων» καὶ ἄλλα πρόσωπα: «... ἀλλὰ καὶ πλοῖω λογγοβαρδικῶ ἐντυχόντες, εἰς τὰ μέρη τῆς Κύπρου

(1962), σσ. 167-181, εἰδικώτερα σσ. 178 καὶ σημ. 24, 181· ὁ ἴδιος, *Byzantium confronts the West, 1180-1204*, Cambridge, Massachusetts 1968, σσ. 211-212 καὶ σημ. 7 (ἢ σημ. στὴ σ. 370)· Fr. Dölger, „Zur Form des Auslandsschreibens der byzantinischen Kaiserkanzlei“, *Zbornik Radova Vizantoločkog Instituta* 8/1 (1963) (= *Mélanges Georges Ostrogorsky I*), σσ. 83-90, εἰδικώτερα σ. 86· ὁ ἴδιος, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, [Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A: Regesten, Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches], τεύχ. 2: *Regesten von 1025-1204*, München - Berlin 1925 (β' ἐκδ. ἀπὸ τὸν P. Wirth, München 1995), ἀρ. 1612· W. H. Rudt de Collenberg, «Empereur Isaac de Chypre», ὁ.π., σσ. 152-153· M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe - début du XVe siècle)*, [Atti della Società Ligure di Storia Patria, Nuova Serie - Vol. XVIII (XCII) - Fasc. I-II / Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 235], τόμ. I-II, Genova - Rome 1978, τόμ. I, σ. 35· R. -J. Lilie, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeli (1081-1204)*, Amsterdam 1984, σσ. 126, 573· G. W. Day, *Genoa's Response to Byzantium, 1155-1204. Commercial Expansion and Factionalism in a Medieval City*, Urbana - Chicago 1988, σ. 30· Catherine Asdracha, "Some Remarks on Two Byzantine Embassies to Saladin in the Year 1192. A Correction to Dölger's Regesten Nos 1608, 1612 and 1616", *Byzantinoslavica* 52 (1991), σσ. 45-46· ἡ ἴδια, «Κύπρος (B')», ὁ.π., σσ. 399 καὶ σημ. 133, 408-409· Angeliki E. Laiou, "Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades", στὸ: A. E. Laiou - R. P. Mottahedeh (ἐκδ.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, [Dumbarton Oaks Research Library and Collection], Washington, D. C. 2001, σσ. 157-196, εἰδικώτερα σσ. 157-158.

20. A. Sanguineti - G. Bertolotto, «Nuova serie», ὁ.π., ἀρ. XII, σ. 449, 7-11 (= Fr. Miklosich - I. Müller, *Acta et diplomata III*, ὁ.π., σ. 38, 4-8).

21. A. Sanguineti - G. Bertolotto, «Nuova serie», ὁ.π., ἀρ. XII, σ. 449, 12-27 (= Fr. Miklosich - I. Müller, *Acta et diplomata III*, ὁ.π., σ. 38, 8-25).

ἀπερχομένῳ καὶ ἀποκρισιαρίους τῆς βασιλείας μου ἔχοντι, τὸν τε θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Πάφου καὶ πρόεδρον τῶν πρωτοσυγγέλλων, καὶ τὸν φρέριον Σπανίουλον Οὔγον καὶ τὸν λίζιον καβαλλάριον τῆς βασιλείας μου Πιπίνον τὸν Πισσαῖον, καὶ τῷ τοιούτῳ πλοίῳ ληστρικῶς ἐπιθέμενοι κατίσχυσαν καὶ αὐτοῦ, καὶ τοὺς μὲν Λογγιβάρδους μαχαίρας παρανάλωμα ἔθεντο, τὸν δὲ Πιπίνον Πισσαῖον καὶ τὸν Σπανίουλον Οὔγον μετὰ καὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀπολελύκασιν, τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Πάφου καὶ μόνον ἐν δεσμοῖς μέχρι τοῦ νῦν κατέχοντες»²².

Ἄτυχῶς στὸ αὐτοκρατορικὸ ἔγγραφο δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Πάφου καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε ἂν αὐτὸς ἦταν ὁ Βασίλειος Κίνναμος, ὁ Βάκχος ἢ ἓνας ἄλλος ἄγνωστος ἐπίσκοπος Πάφου ποῦ πιθανῶς παρεμβλήθη μεταξὺ τους.

Εἶναι σημαντικὸ ὅτι τὸ πλοῖο αὐτὸ πῆγαινε πρὸς τὴν Κύπρο, μεταφέροντας Βυζαντινοὺς πρέσβεις. Ποῦ κατευθυνόταν δὲν διευκρινίζεται ἂν δηλαδὴ πῆγαινε πρὸς τὸν Σαλαδῖνο, σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ λατινικὰ κράτη τῆς Outremer ἢ τὸν Γκὺ ντὲ Λουζινιάν (Guy de Lusignan, 1192-1194), τὸν Φράγκο ἡγεμόνα τῆς Κύπρου. Ἡ παρουσία στὸ πλοῖο τῶν δύο Λατίνων, τοῦ Ἰσπανοῦ μοναχοῦ Οὔγου καὶ τοῦ Πιζάνου λίζιου καβαλλαρίου Πιπίνου, μᾶλλον ἀποκλείουν τὴν πιθανότητα ἢ βυζαντινὴ πρεσβεία νὰ κατευθυνόταν πρὸς τὸν Σαλαδῖνο, ἐνῶ ἡ παρουσία τοῦ ἐπισκόπου Πάφου σὲ αὐτὸ προφανῶς συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς στὴν Κύπρο. Ὅμως οὔτε ὁ λόγος τῆς παρουσίας τοῦ ἐπισκόπου Πάφου διασαφηνίζεται, ἂν δηλαδὴ ἦταν μέρος τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας ἢ ἂν χρησιμοποιοῦσε τὸ πλοῖο ὡς ἀπλὸς ἐπιβάτης, ἀδράττοντας τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ φθάσει ἢ νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἔδρα του. Πολλὲς ὑποθέσεις μποροῦν νὰ γίνουν γιὰ τὸ γεγονὸς. Ὁ Βασίλειος Κίνναμος ἀπαντᾷ στὶς πηγὲς γιὰ τελευταία φορὰ μὲ βεβαιότητα στὶς 6 Ἰανουαρίου 1190. Στὸ διάστημα ποῦ μεσολάβησε μέχρι τὸν Νοέμβριο τοῦ 1192 στὴν Κύπρο συνέβησαν γεγονότα ποῦ ἀνέτρεψαν συθέμελα τὴν κατάσταση. Ὁ Ριχάρδος Α΄ τῆς Ἀγγλίας (Richard I the Lionheart, 1189-1199) ἀπεβιβάσθη στὴ νῆσο τὸν Μάιο τοῦ 1191, ἀνέτρεψε τὸν τύραννο Ἰσαάκιο Δούκα Κομνηνὸ (1184-1191) καὶ τὴν πώλησε πρῶτα στοὺς Ναΐτες καὶ ἔπειτα στὸν Γκὺ ντὲ

22. A. Sanguineti – G. Bertolotto, «Nuova serie», ὁ.π., ἀρ. XII, σ. 449, 27-36 (= Fr. Miklosich – I. Müller, *Acta et diplomata* III, ὁ.π., σ. 38, 25-34).

Λουζινιάν. Ἦδη ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1192 στὴν Κύπρο εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ τὸ φραγκικὸ καθεστῶς. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἐπιβάτης τοῦ πλοίου ἦταν ὁ Βασίλειος Κίνναμος, ποὺ πιθανὸν ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κύπρο κατὰ τὴν ταραχώδη περίοδο ποὺ προηγήθηκε καὶ τώρα ἐπέστρεφε μαζί με τὴν αὐτοκρατορικὴ πρεσβεία; Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν νέο ἐπίσκοπο Πάφου ποὺ ἐρχόταν στὴν ἔδρα του; Καὶ ποιὸς ἦταν αὐτός, ὁ Βάκχος ἢ κάποιος ἄλλος, τοῦ ὁποῦ ἡ τύχη ἀκόμη ἠγνοεῖτο κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου; Πάντως εἶναι σημαντικὸ ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1194 ἀπαντᾷ ἤδη ὡς ἐπίσκοπος Πάφου ὁ Βάκχος. Δὲν ἀποκλείεται ἔτσι ἡ ἀπαγωγή τοῦ ἐπισκόπου Πάφου τὸν Νοέμβριο τοῦ 1192, στὴν περίπτωση ποὺ αὐτὸς δὲν ἦταν ὁ Βάκχος, νὰ ἀπετέλεσε τὸν λόγο τοῦ διορισμοῦ του ὡς ἐπισκόπου Πάφου²³.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ χρησιμοποίηση ἐνὸς ἐπισκόπου σὲ μιὰ διπλωματικὴ ἀποστολή, ἂν πράγματι ὁ ἀνώνυμος ἐπίσκοπος Πάφου εἶχε αὐτὸν τὸν ρόλο, δὲν πρέπει νὰ ξενίζει. Μία ἄλλη γνωστὴ περίπτωση κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀφορᾷ τὴν παρουσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τοῦ γνωστοῦ λογίου καὶ διαπρεποῦς ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός, στὸ στρατόπεδο τῶν Σταυροφόρων στὴν Ἄγκρα τὸ 1191, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Aubry de Trois-Fontaines στὸ ἔργο του *Chronica*: “*Cum rege Richardo fuit unus rex de Hibernia, unus de Wallia et cum eis comes Hollandie Florentius, qui ibi obiit. Cum archiepiscopo Thessalonice fuit unus regulus de Grecia Laufaius*”²⁴.

Ἐνα ἄλλο σημαντικὸ στοιχεῖο, ποὺ δὲν ἐπροσέχθη ἕως τώρα καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ δώσει μιὰ πιθανὴ ἀπάντηση στὸ ζήτημα τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀνώνυμου ἐπισκόπου Πάφου, εἶναι τὸ τιμητικὸ ὄφφικιον τοῦ «προέδρου

23. Οἱ παραπάνω ὑποθέσεις πρέπει νὰ γίνονται, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν τὴ στενότητα τοῦ χρόνου σὲ σχέση με τὶς τότε δυνατότητες γιὰ τὶς μετακινήσεις καὶ τὴ μετάδοση τῶν πληροφοριῶν. Γιὰ τὴ μετάδοση τῶν πληροφοριῶν στὸ Βυζάντιο βλ. Θεώνη Μπαζαίου-Barabas, *Μέσα καὶ τρόποι μετάδοσης πληροφοριῶν στὸ Βυζάντιο*, [Ἰλικό, φυσικὸ καὶ πνευματικὸ περιβάλλον στὸν βυζαντινὸ καὶ μεταβυζαντινὸ κόσμο, 3], Ἀθήνα 1994, σσ. 9 κ.έ.

24. *Chronica Albrici monachi Trium Fontium*, ἐκδ. P. Scheffer-Boichorst, «*Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*», στὸ: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, τόμ. XXIII, Hannoverae 1874 (ἀνατ. Leipzig 1925), σσ. 631-950 (ἀρ. XIV) (τὸ κείμενο: σσ. 674, 1-950, 29), εἰδικώτερα σ. 867, 16-18. Βλ. σχετικὰ Γ. Μέριανος, «Εὐστάθιος, ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης», *Μεγάλῃ Ὁρθόδοξη Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 7, Ἀθήνα 2012, σσ. 397-399, εἰδικώτερα σ. 398.

τῶν πρωτοσυγκέλλων», ποὺ αὐτὸς ἔφερε σύμφωνα μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἔγγραφο²⁵. Ἦταν λοιπὸν πιθανώτερο νὰ ἔφερε τὸ ὀφφίκιον αὐτὸ ἕνας παλαιὸς ἐπίσκοπος ὡς ἐπιβράβευση τῆς μακρόχρονης τοῦ διακονίας, ὅπως ὁ Βασίλειος Κίνναμος, καὶ ὄχι ἕνας νεοεκλεγείς ἐπίσκοπος, ἔστω καὶ ἰδιαίτερα μορφωμένος, ὅπως ὁ Βάκχος.

Ὁ ἐπίσκοπος Πάφου Βάκχος ἐπεκύρωσε καὶ αὐτὸς τὴν πρώτη *Τυπικὴν διαθήκην* τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου τὸν Μάιο τῆς ιβ' ἰνδικτιῶνος, σύμφωνα μὲ τὸ κεφάλαιο ε' τῆς δεύτερης *Τυπικῆς διαθήκης*: «Καὶ τὸ ἴσον τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἐπισκόπου Πάφου κυροῦ Βάκχου· Τὴν παροῦσαν

25. Γιὰ τὰ ὀφφίκια τοῦ συγκέλλου, τοῦ πρωτοσυγκέλλου, τοῦ προέδρου καὶ τοῦ πρωτοπροέδρου τῶν πρωτοσυγκέλλων βλ. Ἰ. Βασιάδης, «Περὶ τῆς λέξεως Σύγκελλος - Πρωτοσύγκελλος», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 15 (1895-1896), σ. 408· A. Vogt, *Basile Ier empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle*, Paris 1908, σσ. 262-264· ὁ ἴδιος, *Constantin VII Porphyrogénète, le livre des cérémonies. Commentaire*, [Collection byzantine], τόμ. I-II, Paris 1935-1940, τόμ. I, σσ. 62-63· B. K. Στεφανίδης, «Οἱ σύγκελλοι ἐν τῷ διοικητικῷ συστήματι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», *Ὁ Νέος Ποιμὴν* 2 (1920), σσ. 481-493· Μητροπολίτης Παραμυθίας καὶ Πάργας Ἀθηνάγορας, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 4 (1927), σσ. 3-38· ὁ ἴδιος, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 5 (1928), σσ. 169-192· ὁ ἴδιος, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 6 (1929), σσ. 103-142· ὁ ἴδιος, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 7 (1930), σσ. 308-326· ὁ ἴδιος, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 9 (1932), σσ. 241-288· E. Hanton, «Lexique explicatif du Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure», *Byzantion* 4 (1927-1928), σσ. 53-136, εἰδικώτερα σσ. 128-129· Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων Ἰεζεκιήλ, βιβλιοκρισία στό: *Θεολογία* 6, 1 (1928), σσ. 81-86· V. Grumel, «Titulature de métropolitains byzantins I. - Les métropolitains syncelles», *Études Byzantines* 3 (1945), σσ. 92-108· Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων Γεννάδιος, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1953, σσ. 400-406· H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur*, ὁ.π., σσ. 62, 68-69, 96 κ.έ.· V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, [Publications de l'Institut Français d'Études Byzantines], τόμ. V/1-3: *L'Église*, Paris 1963-1972, τόμ. V/1, σσ. 147-148· Σπ. Γ. Μακρῆς, «Πρωτοσύγκελλος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Ι', Ἀθήναι 1967, σσ. 718-719· J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια de l'Église byzantine*, [Archives de l'Orient Chrétien, 11], Paris 1970, σσ. 12, 17-19, 28 σημ. 3 κ.έ.· A. Papadakis, «Synkellos», στό: A. P. Kazhdan κ. ἄ. (ἐκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τόμ. I-III, New York - Oxford 1991, τόμ. III, σσ. 1993-1994· Βασιλικὴ Ἀ. Λεονταρίτου, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίες στὴν πρώτη καὶ μέση βυζαντινὴ περίοδο*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe, 8], Ἀθήνα - Κομοτηνὴ 1996, σσ. 553-605.

τυπικήν διάταξιν ὑπαναγνοῦσα ἡ ἡμῶν εὐτέλεια καὶ διαγνοῦσα τὰ ἐν αὐτῇ διατεταγμένα καλῶς ἔχειν καὶ θεαρέστως οἰκειοχείρως ὑπεσημήνατο εἰς πλείονα πίστῳσιν καὶ βεβαίῳσιν μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδικτιῶνος ιβ', Ὁ εὐτελής ἀμαρτωλὸς μοναχὸς Βάκχος καί, εἰ καὶ ἀνάξιος, ἐπίσκοπος Πάφου»²⁶. Οὕτε στὴν περίπτωσιν αὐτῇ σημειώνεται τὸ ἔτος, ἀλλὰ ἡ μόνη ιβ' ἰνδικτιῶνα μετὰ τὸ 1190 ποὺ ταιριάζει εἶναι τὸ ἔτος 1194²⁷. Τὸ ἔτος 1209 πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ, καθὼς ὁ Βάκχος δὲν ζοῦσε τότε.

Ὁ Βάκχος φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε μία σημαντικὴ προσωπικότητα στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο τῆς ἐποχῆς του, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἐμπλοκὴ του στὴ δογματικὴ ἔριδα ποὺ ξέσπασε τότε ἐξαιτίας τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ Σικιδίτου περὶ τῆς φθαρτῆς ἢ ἀφθαρτῆς φύσεως τῆς Θείας Εὐχαριστίας²⁸. Τὶς σχετικὲς μαρτυρίες διασώζουν λίγο μεταγενέστερες πηγές: τὸ *Σημεῖωμα* τοῦ χαρτοφύλακος Μιχαὴλ Αὐτρωρειανοῦ γιὰ τὴ Σύνοδο ποὺ ἔλαβε χώρα τὸν Μάρτιο τοῦ 1200 ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου (1195-1203) καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ι' Καματηροῦ (1198-1206)²⁹ καὶ ἡ συναφῆς ἀναφορὰ στὸ κεφάλαιο κζ'

26. Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστός, *Τυπικὴ διαθήκη*, ὁ.π., σ. 53, 14-20.

27. V. Grumel, *Chronologie*, ὁ.π., σ. 258.

28. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἔριδα καὶ τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ Βάκχου βλ. M. Jugie, «Un opuscule inédit», ὁ.π., σ. 2· H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur*, ὁ.π., σ. 654· K. Χατζηψάλτης, «Ἐκκλησία Κύπρου», ὁ.π., σ. 151· Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, *Κυπριακὰ Τυπικά*, ὁ.π., σ. 14*· Β. Κατσαρός, *Ἰωάννης Κασταμονίτης*, ὁ.π., σσ. 101-102· V. Grumel - J. Darrouzès, *Regestes*, ὁ.π., ἀρ. 1192c· Β. Χριστοφορίδης, «Ἀνέκδοτο “Σημεῖωμα”», ὁ.π., σσ. 417-418, 419-421. Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶ Σικιδίτη καὶ τὴν ἔριδα βλ. καὶ M. Jugie, «VII. La messe dans l'Église byzantine après le IXe siècle», *Dictionnaire de Théologie Catholique*, τόμ. X/1, Paris 1929, σσ. 1332-1346, εἰδικώτερα σσ. 1339-1343· V. Grumel, «Michel Glykas», *αὐτόθι*, σσ. 1705-1707.

29. Β. Χριστοφορίδης, «Ἀνέκδοτο “Σημεῖωμα”», ὁ.π., σσ. 422, 1-424, 20 καὶ κυρίως σ. 422, 8-17. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης κάνει μία ἐκτενῆ σχετικὰ ἀναφορὰ στὴ Σύνοδο τοῦ Μαρτίου τοῦ 1200. Βλ. *Χρονικὴ δῆγησις τοῦ Χωνιάτου κὺρ Νικήτα ἀρχομένη ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ λήγουσα μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ἐκδ. I. A. van Dielen, *Nicetae Choniatae Historia*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XI/1-2], τόμ. I-II, Berolini - Novi Eboraci 1975, τόμ. I, σσ. 514, 38-517, 4. Βλ. ἐπίσης Ἀνωνύμου *σύνοψις χρονικῆ*, ἐκδ. K. N. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας*, τόμ. Ζ', ἐν Βενετίαις - ἐν Παρισίοις 1894 (ἀνατ. Ἀθήναι 1972, Hildesheim - New York 1972), σ. 426, 12-23· *Ἐφραίμ Αἰνίου χρονικὴ ἱστορία*, ἐκδ. O. Lampsides, *Ephraem Aenii historia chronica*, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XXVII], Athenis 1990, σσ. 232, 6526-234, 6564.

τῆς Πανοπλίας δογματικῆς τοῦ Νικήτα Χωνιάτη³⁰. Σύμφωνα μὲ τὶς

Γιὰ τὴ σχετικὴ ἀναφορὰ στὸ *Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας* βλ. J. Gouillard, «Le synodikon de l'Orthodoxie: édition et commentaire», *Travaux et Mémoires* 2 (1967), σσ. 1-316, εἰδικώτερα σσ. 73, 449-75, 462. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ Σύνοδο βλ. Leonis Allatii, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione, libri tres*, Coloniae Agrippinae 1648, σσ. 702-703· Leonis Allatii in Roberti Greyghthoni Apparatum, Versionem, et Notas ad Historiam Concilii Florentini Scriptam a Silvestro Syropulo De unione inter Graecos et Latinos, *Exercitationum pars prima*, Romae 1665, σσ. 538-548· Μ. Ἰ. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες. Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, 36-1884*, ἐπιμ. Ν. Α. Φορόπουλος, Ἀθήναι 1996² (α' ἔκδ. ἐν Κωνσταντινουπόλει 1890), σ. 272· Σ. Εὐστρατιάδης, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας γραφῆς κεφάλαια*, [Βιβλιοθήκη Μαρασλή], τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1906, τόμ. Β', ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1912, τόμ. Α', σσ. ι'-ιη'· Μ. Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia Catholica dissidentium*, τόμ. I-V, Parisiis 1926-1935, τόμ. III, σσ. 321-325· ὁ ἴδιος, «Un opuscule inédit», ὅ.π., σσ. 2-3· V. Laurent, «Typicon monastique», ὅ.π., σ. 55· V. Grumel - J. Darrouzès, *Regestes*, ὅ.π., ἀρ. 1195.

30. Τὸ κεφάλαιο κζ' τῆς Πανοπλίας δογματικῆς ἐξέδωσε ὁ Σ. Εὐστρατιάδης, *Κεφάλαια*, Α', ὅ.π., σσ. κ' 1-μ' 4, εἰδικώτερα σσ. κε' 12-κς' 9. Βλ. καὶ Th. Uspenskij, *Očerki po istorii vizantijskoj obrazovannosti*, Sankt-Peterburg 1891, σσ. 240. 28-241. 27. Γιὰ τὴν Πανοπλία δογματικὴ, ποὺ δὲν ἔτυχε ἀκόμη μιᾶς ὀλοκληρωμένης ἐκδόσεως, βλ. F. Cavallera, «Le Trésor de la foi orthodoxe de Nicetas Acominatos Choniate», *Bulletin de Littérature Ecclésiastique publié par l'Institut Catholique de Toulouse*, 5ῃ σειρᾶ, 5 (1913), σσ. 124-137· ὁ ἴδιος, «Deux lettres inédites de Mgr Petit à propos d'un projet de publication du Thesaurus de Nicetas Choniate», στὸ: *Mémorial Louis Petit. Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines*, [Archives de l'Orient Chrétien, I], Bucarest 1948, σσ. 46-50· H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur*, ὅ.π., σσ. 663-664· J. van Dieten, „Zur Überlieferung der Panoplia Dogmatike des Niketas Choniates. Codex parisiensis graecus 1234” στὸ: P. Wirth (ἐκδ.), *Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, [Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Herausgegeben von den Akademien der Wissenschaften zu München und Wien, Reihe D: Beihefte, Forschungen zur griechischen Diplomatik und Geschichte, Band I], Heidelberg 1966, σσ. 166-180· ὁ ἴδιος, *Zur Überlieferung und Veröffentlichung der Panoplia Dogmatike des Niketas Choniates*, [Zetemata Byzantina. Studien und Vorträge zur byzantinischen Geschichte, 3], Amsterdam 1970, σσ. 1 κ.έ.: ὁ ἴδιος, *Nicetae Choniatae Historia I*, ὅ.π., σσ. xci-xciii· Ἰ. Ἐ. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1987⁵* (α' ἔκδ. Θεσσαλονίκη 1971, στή σειρᾶ: Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, 2], σσ. 356-357 (ἀρ. 478)· L. Bossina, «L'eresia dopo la Crociata. Niceta Coniata, i Latini e gli azimi (*Panoplia Dogmatica XXII*)», στὸ: M. Cortesi (ἐπιμ.), *Padri Greci e Latini a confronto (secoli XIII-XV)*. *Atti del Convegno di studi della Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino (SISMEL), Certosa del Galluzzo, Firenze, 19-20 ottobre 2001*, Firenze 2004, σσ. 153-205· ὁ ἴδιος, «Teologia come problema politico. Niceta Coniata e le eresie latine dopo la IV Crociata», στὸ: Gh. Ortalli - G. Ravegnani - P. Schreiner (ἐπιμ.), *Quarta Crociata. Venezia - Bisanzio - Impero latino*, τόμ. II, Venezia 2006, σσ. 559-582· ὁ ἴδιος, “Niketas Choniates

πηγές αὐτὲς τὸ γεγονός, στὸ ὁποῖο ἐνεπλάκη ὁ ἐπίσκοπος Βάχχος, τοποθετεῖται στὰ τέλη τῆς πατριαρχίας τοῦ Γεωργίου Β΄ Ξιφιλίνου (1191-1198), δηλαδή στοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1198³¹. Ὁ πατριάρχης, ὅταν διάβασε τὸ βιβλίον τοῦ Σικιδίτου καὶ ἐπληροφορήθη γιὰ τὶς δοξασίες του³², ζήτησε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Βάχχο, ὁ ὁποῖος ἔτυχε τότε νὰ βρισκεται στὴν Κωνσταντινούπολη, νὰ ἐκθέσει τὴ γνώμη του. Ὁ Βάχχος ἔλαβε σαφῆ θέση ὅτι τὰ θεῖα μυστήρια εἶναι ἄφθαρτα καὶ χαρακτήρισε τὸν Σικιδίτη «ὡς καινῶν δογμάτων εἰσηγητὴν καὶ πάνυ ἀλογίστως διερευνώμενον τὰ σιγῇ καὶ πίστει μόνῃ δεχόμενα καὶ τιμώμενα καὶ κατ' ἐξαιρέτον ἐκ πασῶν τῶν τοῦ Χριστοῦ φρικωδῶν πράξεων καλεῖσθαι μυστήρια κληρωσάμενα»³³. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ γραπτὰ τοῦ Βάχχου προκάλεσαν περισσότερη ἀντιπαλότητα καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ σκανδάλου καὶ σχίσματος, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Νικήτας Χωνιάτης: «Οὐκοῦν ἐνδίδωσιν ὁ πατριάρχης τῷ Πάφου ὄντι λόγου θεράποντι ὑπερφθέγγασθαι μὲν τῆς ἀφθάρτου δόξης, καταδραμεῖν δὲ τοῦ Σικιδίτου φθαρτὰ παραδιδόντος τὰ θεῖα μυστήρια ὃ καὶ διαπραξάμενος ἐκεῖνος καὶ τῷ λέγειν ὑπὲρ τὸ δέον ἐμπλατυνόμενος, τὴν ἐκ πολυλογίας οὐ διέδρασε μέμφιν. Γίνονται τοίνυν ἀφορμαὶ σκανδάλου καὶ σχίσματος, τοῖς μὲν τὰ τοῦ καταράτου Σικιδίτου ῥήματα, οἷς καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης προσέθετο, τοῖς δὲ τὰ τοῦ Πάφου. Καὶ ἦν ἐντεῦθεν ἐπ' ἀμφόδων

as a Theologian”, στό: A. Simpson - St. Efthymiadis (ἐκδ.), *Niketas Choniates. A Historian and a Writer*, Geneva 2009, σσ. 165-184· ὁ ἴδιος, «Qualche nota su Niceta Coniata storico del dogma», στό: A. Rigo - P. Ermilov (ἐκδ.), *Byzantine Theologians. The Systematization of Their Own Doctrine and Their Perception of Foreign Doctrines*, [Quaderni di Νέα Ρώμη, 3], Roma 2009, σσ. 71-90· Alicia J. Simpson, “Before and After 1204: The Versions of Niketas Choniates’ *Historia*”, *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006), σσ. 189-221, εἰδικώτερα σσ. 194, 202, 205-206, 208, 210-211, 214· ἡ ἴδια, *Niketas Choniates. A Historiographical Study*, [Oxford Studies in Byzantium], Oxford 2013, σσ. 36-50.

31. Τὴ χρονολόγησι τοῦ γεγονότος ἐπιβεβαιώνει σαφῆς ἀναφορὰ στὴν Πανοπλία δογματικῇ ὅτι: «οὐ πολὺς δ' ὁ ἐν μέσῳ χρόνος, καὶ θνήσκει μὲν ὁ Ξιφιλίνος Γεώργιος ἀρχιερατεύσας ἔτη ἑπτὰ». Βλ. Σ. Εὐστρατιάδης, *Κεφάλαια Α΄, ὁ.π.*, σ. κς' 10-11. Βλ. καὶ Th. Uspenskij, *Očerki, ὁ.π.*, σ. 241, 27-31. Ὁ Γεώργιος Β΄ Ξιφιλίνος παρέμεινε πατριάρχης μέχρι τὶς 7 Ἰουλίου 1198. Γιὰ τὰ ἔτη τῆς πατριαρχίας του (10 Σεπτεμβρίου 1191-7 Ἰουλίου 1198) βλ. V. Grumel - J. Darrouzès, *Regestes, ὁ.π.*, σσ. 591-602.

32. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης (*Χρονικὴ διήγησις, ὁ.π.*, σ. 514, 50-56) κάνει ἀναφορὰ στοὺς κατηχητηρίου λόγους ποὺ συνέθεσε ὁ Σικιδίτης.

33. Σ. Εὐστρατιάδης, *Κεφάλαια Α΄, ὁ.π.*, σ. κε' 12-32 καὶ εἰδικώτερα σσ. 23-26. Βλ. καὶ Th. Uspenskij, *Očerki, ὁ.π.*, σσ. 240, 28-241, 14 καὶ εἰδικώτερα σ. 241, 1-6.

καὶ ἀγυῶν τὸ μέγα καὶ φρικῶδες μυστήριον ὑπὸ τῶν συρφάκων καὶ ξυγκλύδων περιλαλούμενον»³⁴. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι καὶ στὸ Σημείωμα γιὰ τὴ Σύνοδο τοῦ Μαρτίου τοῦ 1200 ἐπιρρίπτονται εὐθύνες καὶ στὸν Βάκχο γιὰ τὸ σκάνδαλο ποὺ προεκλήθη: «Ἄγρυπνος ὢν ὁ τῶν ζιζανίων σπορεύς, ὡς μανθάνομεν, οὐδὲ νῦν ἐπαύσατο τῷ καθαρῷ τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας σίτῳ τοῦ τροφίμου λόγου τῆς πίστεως παρεντιθεὶς ἀλλότρια σπέρματα, οὐ μικρὰν γὰρ ἀμφιβολίαν καὶ δισταγμὸν εἰσηνήνοχεν, τά τε παρὰ τοῦ Σικιδίτου Μύρωνος περὶ τῶν θείων μυστηρίων γραφέντα καὶ τὰ παρὰ τοῦ Πάφου ἐκείνου ἀντιγραφέντα κατ' ἀντιρῶσιν, λέξεσί τισι σκανδαλοποιῶς καὶ ἀμφοτέρων τούτων χρησαμένων καὶ νοημάτων ἐπιβολαῖς, κάντεῦθεν συμβαίνειν τοὺς ἐντυγχάνοντας καὶ ἀμφοῖν τοῖς συγγράμμασιν εἰς ἀμφιβολίαν ἐμπίπτειν, μικροῦ δὲ κινδυνεύειν καὶ εἰς ἀντιθέτους μερίζεσθαι»³⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ πατριάρχης δὲν θέλησε νὰ καταδικάσει τὸν Σικιδίτη καὶ ἔτσι τὸ ζήτημα συνεχίσθηκε ἕως τὸν Μάρτιο τοῦ 1200, ὁπότε λύθηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν τότε συνεληθούσα Σύνοδο³⁶.

Γιὰ τὸν λόγο τῆς παρουσίας τοῦ Βάκχου στὴ Βασιλεύουσα τὴν περίοδο ἐκείνη δὲν διαθέτουμε κάποια πληροφορία. Παλαιότερα ὁ Κ. Χατζηψάλτης ὑπεστήριξε ὅτι ἴσως αὐτὸ σχετίζεται πρὸς τὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ πιθανώτατα μὲ τὴ χηρεία τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ἂν πράγματι ὁ θάνατος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου συνέβη μετὰ ἀπὸ τὸ 1196. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι, συνεχίζει ὁ ἴδιος, ὁ Βάκχος μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ γνωρίσει στὴ βυζαντινὴ αὐλὴ τὴν ἐπεληθούσα στὴν Κύπρο χηρεία τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ὥστε ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Γ' Ἄγγελος κατὰ τὰ τότε θέσμινα νὰ προβάλλει νέο ἀρχιεπίσκοπο γιὰ τὴ νῆσο σὲ διαδοχὴ τοῦ θανόντος Σωφρονίου³⁷. Εἶναι πράγματι μία ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα ἄποψη, ἂν καὶ ἐλλείπει ἡ σχετικὴ μαρτυρία.

Ὁ Βάκχος δὲν ἐπέζησε γιὰ μεγάλο διάστημα μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ του στὴν ἔριδα ποὺ προκάλεσε ὁ Σικιδίτης, ἀφοῦ –ὅπως παρετήρησε

34. Σ. Εὐστρατιάδης, *Κεφάλαια Α', ὁ.π.*, σσ. κε' 32-κς' 9. Βλ. καὶ Th. Uspenskij, *Očerki*, ὁ.π., σ. 241, 14-27.

35. Β. Χριστοφορίδης, «Ἀνέκδοτο “Σημείωμα”», ὁ.π., σ. 422, 8-17.

36. Βλ. M. Jugie, «Un opuscule inédit», ὁ.π., σ. 2· Β. Κατσαρός, *Ἰωάννης Κασταμονίτης*, ὁ.π., σ. 102· V. Grumel - J. Darrouzès, *Regestes*, ὁ.π., ἀρ. 1192c· Β. Χριστοφορίδης, «Ἀνέκδοτο “Σημείωμα”», ὁ.π., σ. 418.

37. Κ. Χατζηψάλτης, «Ἐκκλησία Κύπρου», ὁ.π., σ. 151.

ὁ πατὴρ V. Laurent³⁸— τὸν Μάρτιο τοῦ 1200, στὰ πρακτικὰ τῆς τότε Συνόδου, ἀναφέρεται μὲ τὴν ἀντωνυμία ἐκεῖνου, ποὺ σημαίνει ὅτι τότε ἦταν ἤδη πεθαμένος³⁹. Μὲ τὴν ἀντωνυμία ἐκεῖνος ἀπαντᾷ ἐπίσης στὸ κεφάλαιο κζ΄ τῆς Πανοπλίας δογματικῆς⁴⁰, ἡ σύνταξη τῆς ὁποίας ἴσως ξεκίνησε ἀπὸ πρῖν, ἀλλὰ ὠλοκληρώθη στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση καὶ συγκεκριμένα κατὰ τὰ ἔτη 1204-1206, στὸ διάστημα δηλαδὴ τῆς παραμονῆς τοῦ Νικήτα Χωνιάτη στὴ Σηλυβρία, τῆς σύντομης ἐπιστροφῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τῆς τελικῆς ἐγκαταστάσεώς του στὴ Νίκαια⁴¹. Βάσει λοιπὸν τῶν παραπάνω, ὁ Βάχχος πρέπει νὰ ἀπεβίωσε στὸ διάστημα μεταξύ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1198 καὶ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1200.

Ἡ ἀνάμειξη τοῦ Βάχχου στὴ συζήτηση περὶ τῆς φθαρτῆς ἢ ἀφθαρτῆς φύσεως τῆς Θείας Εὐχαριστίας εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα, καθὼς τὸ ζήτημα δὲν ἦταν ἄγνωστο στὴν Κύπρο, ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι ἀψηχόλησε τὸν Ἅγιο Νεόφυτο τὸν Ἐγκλείστο, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὶς πραγματεῖες: *Συνοπτικὴ παρεξέτασις περὶ τῆς νεοφανοῦς διχονοίας εἴτε ἀφθαρτον εἴτε φθαρτὸν ὁ Χριστὸς προσελάβετο σάρκα, ἐκ πνευματικῶν δὲ ῥήσεων ἀναμφιβόλων ἢ παρεξέτασις παριστώσα τὰς ἀποδείξεις*⁴² καὶ *Περὶ τῶν θείων καὶ φρικτῶν μυστηρίων*⁴³. Στὶς πραγματεῖες αὐτὲς περιγράφει ἓνα περιστατικὸ στὸ προάστειον Ἀράβανδα τῆς Ἀμαθοῦντος, σχετικὸ μὲ τὸ ἐρώτημα ἂν τὰ καθαγιαζόμενα Τίμια Δῶρα τῆς Θείας Εὐχαριστίας μεταβάλλονται σὲ ἀληθινὸ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο προκάλεσε

38. V. Laurent, «Typicon monastique», ὁ.π., σ. 55.

39. Β. Χριστοφορίδης, «Ἀνέκδοτο “Σημείωμα”», ὁ.π., σ. 422, 13.

40. Σ. Εὐστρατιάδης, *Κεφάλαια Α΄*, ὁ.π., σ. κς΄ 3. Βλ. καὶ Th. Uspenskij, *Očerki*, ὁ.π., σ. 241, 19.

41. L. Bossina, «Qualche nota», ὁ.π., σ. 77. Βλ. καὶ I. A. van Diäten, *Nicetae Choniatae Historia I*, ὁ.π., σ. xci· Alicia J. Simpson, “Before and After 1204”, ὁ.π., σσ. 194, 205-206, 210-211· ἢ ἴδια, *Niketas Choniates*, ὁ.π., σ. 36.

42. Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου συνοπτικὴ παρεξέτασις περὶ τῆς νεοφανοῦς διχονοίας εἴτε ἀφθαρτον εἴτε φθαρτὸν ὁ Χριστὸς προσελάβετο σάρκα, ἐκ πνευματικῶν δὲ ῥήσεων ἀναμφιβόλων ἢ παρεξέτασις παριστώσα τὰς ἀποδείξεις, ἐκδ. Θ. Ξ. Γιάγκου, «Πανηγυρικὴ Α΄», στί: Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου *Συγγράμματα*, τόμ. Γ΄, Πάφος 1999, σσ. 495, 1-498, 76 (ἀρ. 27).

43. Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν θείων καὶ φρικτῶν μυστηρίων, ἐκδ. Ἀ. Καρπόζηλος, «Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου Ἐπιστολές», στί: Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου *Συγγράμματα*, τόμ. Ε΄, Πάφος 2005, σσ. 389-470, εἰδικώτερα σσ. 413-421 (τὸ κείμενο: σσ. 417, 1-420, 109).

τὴν ἐπέμβαση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Ἰωάννου Κρητικοῦ (1152-1185/1186) καὶ τοῦ δουκὸς Κύπρου Ἀλεξίου Κασσιανοῦ⁴⁴. Ἐπομένως ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ Βάκχου στὴ σχετικὴ συζήτηση μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ εὐρύτερου διαλόγου ποὺ ἀπασχολοῦσε καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους στὴν Κύπρο.

Σημαντικὲς γιὰ τὴ χρονολόγησή τῆς ἀρχιερατείας τῶν ἐπισκόπων Πάφου τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι οἱ δύο ἐγκύκλιοι ποὺ ἀπηύθυνε ὁ Ἅγιος Νεόφυτος πρὸς τὸ ποίμνιο τῆς ἐπισκοπῆς ἐξαιτίας χηρείας τοῦ θρόνου. Πρόκειται γιὰ τὶς πραγματεῖες: Πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας καὶ λύοντας τὰ τῆς νηστείας προοίμια⁴⁵ καὶ Περὶ γάμων συνόμιλον τῇ ἀπόκρῳ τῆς Τυρινῆς καὶ χορτινῆς⁴⁶. Στὴν πρώτη ἐγκύκλιο ὁ Ἅγιος γράφει: «Χηρεῦει μὲν γὰρ ποιμένος ἡ ἐκκλησία· ἀλλ' ὑμεῖς, ὡς παραποιμένες, ὀφείλετε τὰ τοῦ ποιμένος ἀναπληρεῖν, καὶ τὰ ψωριοῦντα τῶν προβάτων ἀνακαθαίρειν, καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῆς ποιμνῆς, ὑπὲρ ἧς καὶ ἀπέθανεν ὁ ποιμὴν ὁ καλός»⁴⁷. Καὶ σημειώνει παρακάτω: «Καὶ ταῦτα μὲν ἔγωγε οὕτως γεγράφηκα, ἔτι χηρευούσης τῆς ἐκκλησίας· εὐπορούσης δὲ ἐπισκόπου, ὁ ὑμέτερος ἀφορισμὸς ἔστω λελυμένος»⁴⁸. Τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἐγράφησαν οἱ δύο ἐγκύκλιοι πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία τοῦ Βασιλείου Κιννάμου, ὁπότε ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῆς Πάφου χήρευε γιὰ μεγάλο διάστημα, πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ, καθὼς τότε ὁ Νεόφυτος ἦταν ἀκόμη

44. Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος, *Συνοπτικὴ παρεξέτασις περὶ τῆς νεοφανοῦς διχονοίας*, ὁ.π., σσ. 496, 36-497. 41· ὁ ἴδιος, *Περὶ τῶν θείων καὶ φρικτῶν μυστηρίων*, ὁ.π., σσ. 418, 50-419, 53. Βλ. σχετικὰ Μ. Jugie, «Une opuscule inédit», ὁ.π., σσ. 1-11· V. Laurent, «La succession épiscopale des derniers archevêques Grecs de Chypre, de Jean le Crétois (1152) à Germain Pèsimandros (1260)», *Revue des Études Byzantines* 7 (1949), σσ. 33-41, εἰδικώτερα σσ. 33-34· Στ. Γ. Γεωργίου, «Τὰ ἔτη ἀρχιερατείας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Ἰωάννου Κρητικοῦ», *Θεολογία* 90, 4 (2019), σσ. 123-146, εἰδικώτερα σ. 130.

45. *Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλειστοῦ πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας καὶ λύοντας τὰ τῆς νηστείας προοίμια*, ἐκδ. Ἀ. Καρπόζηλος, «Ἐπιστολές», ὁ.π., σσ. 423-433 (τὸ κείμενο: σσ. 427, 1-429, 69).

46. Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος, *Περὶ γάμων συνόμιλον τῇ ἀπόκρῳ τῆς Τυρινῆς καὶ χορτινῆς*, ἐκδ. Ἀ. Καρπόζηλος, «Ἐπιστολές», ὁ.π., σσ. 423-433 (τὸ κείμενο: σσ. 431, 1-432, 24).

47. Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος, *Πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας καὶ λύοντας τὰ τῆς νηστείας προοίμια*, ὁ.π., σ. 429, 51-55.

48. Νεόφυτος ὁ Ἑγκλειστος, *Πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας καὶ λύοντας τὰ τῆς νηστείας προοίμια*, ὁ.π., σ. 429, 58-60.

άπλως μοναχός και όχι ευρέως γνωστός⁴⁹. Ἡ περίπτωση τοποθετήσεώς τους στο ἐνδιάμεσον τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Βασιλείου Κιννάμου και τοῦ Βάχχου πρέπει ἐπίσης νά ἀποκλεισθεῖ ἐξαιτίας τῶν στενῶν χρονικῶν περιθωρίων⁵⁰. Ἐπομένως εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ δύο αὐτὲς πραγματεῖες κυκλοφόρησαν μετὰ ἀπὸ τὸ 1198/1200, ὅποτε ἀπεβίωσε ὁ ἐπίσκοπος Βάχχος και ὅπωςδῆποτε πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου Σάββα ἢ κάποιου ἄλλου πιθανοῦ προκατόχου του⁵¹. Πάντως ὁ Σάββας ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορά ὡς ἐπίσκοπος Πάφου στὴ *Συνοδικὴν σημείωσιν* τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τῆς 17ης Ἰουνίου 1209⁵².

Μποροῦμε ἐπομένως νά ὑποστηρίξουμε, μὲ βάση τὶς παραπάνω σωζόμενες μαρτυρίες, ὅτι ὁ Βασίλειος Κίνναμος ποίμανε τὴν Ἐκκλησία τῆς Πάφου κατὰ τὸ διάστημα 1166-1190/1194 και ὁ διάδοχός του Βάχχος κατὰ τὸ διάστημα 1190/1194-1198/1200.

49. Βλ. και Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, «Τὰ ἐλάσσονα τοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ και ἐγκλείστου», *Byzantion* 39 (1969), σσ. 318-419, εἰδικώτερα σ. 408.

50. Βλ. και Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, «Ἐλάσσονα», ὅ.π., σ. 408.

51. Βλ. Ἰ. Π. Τσικνόπουλλος, «Ἐλάσσονα», ὅ.π., σσ. 408-409, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὶς ἐγκυκλίους μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Βάχχου, ποὺ τοποθετεῖ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1199-1200. Ὁ Ἄ. Καρπόζηλος («Ἐπιστολές», ὅ.π., σσ. 424-425) χρονολογεῖ τὴν ἐγκύκλιο *Πρὸς τοὺς ἀτακτοῦντας και λύοντας τὰ τῆς νηστείας προοίμια* κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἡ ἐπισκοπὴ Πάφου βρισκόταν ἀκέφαλη (1200-1209), δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Βάχχου (1198) και πρὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Σάββα.

52. Κ. Χατζηψάλτης, «Ἐκκλησία Κύπρου», ὅ.π., σσ. 141, 1-144, 20, εἰδικώτερα σ. 142, 13-17. Γιὰ τὴ *Συνοδικὴν σημείωσιν* βλ. V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, [Le Patriarcat byzantin. Recherches de Diplomatique, d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques publiées par l'Institut Français d'Études Byzantines (Paris), Série I], τόμ. I: *Les actes des patriarches*, τεύχ. IV: *Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971, ἀρ. 1210.

SUMMARY

The Bishops of Paphos Basil Kinnamos and Bacchus,
patrons of the Monastery of Saint Neophytos the Recluse

By Stavros G. Georgiou, *PhD*
Aristotle University of Thessaloniki

This paper examines the extant sources concerning Basil Kinnamos and Bacchus, the two known Bishops of Paphos in the second half of the twelfth century and patrons of the Monastery of Saint Neophytos the Recluse.

Basil Kinnamos was probably a member of the Byzantine family of Kinnamoi. He was appointed Bishop of Paphos in 1166 and four years later he persuaded Neophytos the Recluse to accept ordination as a priest and to take on a disciple. Therefore, he contributed significantly to the creation of the Monastery of Engleistra. It is also important that in 6 January 1190 he ratified the first and no longer extant *Testament* of the Monastery.

The Emperor Isaac II Angelos (1185-1195, 1203-1204) mentions a Bishop of Paphos in a letter to the lords and people of Genoa in November 1192, but it is not known if this Bishop was Basil Kinnamos or Bacchus or another person.

Bacchus is recorded for the first time in May 1194 when he also ratified the first *Testament* of the Engleistra. He was an important and well-educated ecclesiastical person who participated in the dogmatic controversies of his time. More specifically, he participated in the discussion on the issue of Holy Communion during the last years of the patriarchate of George II Xiphilinos (1191-1198) and turned against Michael Glykas Sikidites's unbelief. He died before March 1200.

In conclusion, we can maintain that Basil Kinnamos was Bishop of Paphos in the years 1166-1190/1194 and Bacchus in the years 1190/1194-1198/1200.